

BENCE GYÖRGY HALÁLÁRA

(1941–2006)

Bence György szenvedélyes ember volt. Egész személyiségével, lenyűgöző intellektussal, kimeríthetetlennek látszó energiával és leplezetlen emóciókkal vetette bele magát abba, amibe fogott – lett légyen az tudomány és politika, tanítás és intézményszervezés vagy akár a köznapi élet nagy és kicsiny ügyei. Az ádáz militanciától azonban megóvta őt énjének másik fele: az egyre bölcsőbb iróniával felépített páratlan önismeret, a humor és az élet szeretete. Bence pontosan tudta, hogy milyen ember, és esze ágában sem volt változtatni önmagán. Élvezte azt, amilyen volt, és azt is, hogy tudott nevetni rajta. Felváltva működtette a szenvedély és irónia apparátusát – innen személyiségének változó arcai és egyúttal harmóniája.

Az egyik szenvedély, amely Bence György életét kitöltötte, a filozófia, a gondolat szenvedélye volt. Már ifjú marxista korában is szűknek találta a készre szabott ruhát – nemcsak az állami marxizmusét, hanem az akkori ellenzék reneszánsz marxizmusáét is. Kis Jánossal, aki másfél évtizeden át szellemi ikertestvére és szerzőtársa volt, úgy gondolták, hogy a marxista elődöktől öröklött elmélet provinciális, gyökeresen át kell alakítani ahhoz, hogy alkalmas legyen a viharos hatvanas és a depressziós hetvenes évek által felvetett kérdések megválaszolására. Bence hihetetlen energiával látott neki ennek a munkának. Az elkövetkezendő években az akadémiai könyvtár olvasójának kilences széke folyamatosan foglalt volt, a dohányzóból több mint egy évtizedig kiszellőztethetetlen volt a Csongor szivar szaga. Egész diszciplínák – közgazdaságtan és nyelvészet, antropológia és régészet, technika- és tudománytörténet – produktumait falta fel elképesztően rövid idő alatt. Nekünk, néhány – bár akkor még sokat számító – évvel fiatalabbaknak úgy tűnt: mindent tud, amit tudni lehet.

Nagy szerencséje volt Bencének – és így nekünk is –, hogy mindez így alakult. Amikor 1968 után kiderült, hogy a marxizmus, bárhogy reformálják is, sem a világ magyarázatára, sem igazságosabbá, emberibbé tételére nem alkalmas, az egykori marxisták közül sokan üres kézzel maradtak. Bence nem tartozott közéjük. Amikor új témák felé fordult, új irányokba tájékozódott, amikor az emberi jogok elmélete, az alkotmányozás kérdései, a magyar zsidóság története, a társadalmi mozgalmak természete, a politikai filozófia kérdései foglalkoztatták, a háttérben mindig ott volt az a roppant tudáskészlet, amely lehetővé tette számára, hogy meghökkentő összefüggésekre, hasonlóságokra és eltérésekre mutasson rá.

Minden együtt volt tehát egy nagyszabású életmű létrehozásához: a kérdések éles megfogalmazásának képessége, az irdatlan enciklopédikus tudás, a logikai struktúrák tiszta felismerése és az is, ami amúgy nagyra hivatott gondolkodóknál is gyakran hiányzik: a bravúros íráskészség – mondatai valahogy mindig célba találtak. Bence sok fontos, nagy hatású könyv

és tanulmány szerzője vagy társszerzője. Életműve többezernyi oldal. Sokan várták, hogy ezt az életművet egy átfogó filozófiai mű tetőzi be. Ő is ezt tervezte, de ez a mű, sajnos, már nem fog megszületni. Foglalkozott a gondolattal, hogy megírja a XX. századi politikai filozófia történetét. Csak találgatni tudjuk, milyen lett volna. Egy biztos: Bence halálosan unta azt a politikai filozófiát, amely az akadémia égi magasságában lebegett a politikai élet zajló folyama felett. Egész életében jobban izgatták a kérdések, mint a válaszok, amelyeket sokszor már két-három bekezdés elolvasása után tudott. Provokálni szeretett, teljesen váratlan irányból vetni fényt a vizsgált tárgyra, meghökkentő összehasonlításokat tenni, kihívóan megkérdőjelezni magától értetődőnek tűnő dolgokat – és élvezni, amikor másoknál is leesett a tantusz.

Bence élete a politika körül forgott, de végeredményben nem a politika érdekelte, hanem a politikum. Az, hogy miért tör ki politikai harc váratlanul, egyik pillanatról a másikra korábban ártalmatlannak tűnő kérdésekről, és miért válnak egyik pillanatról a másikra ádáz politikai harcosokká olyanok, akiknek addig látszólag semmi közük nem volt a politikához. A politikumhoz valahogy úgy viszonyult, mint kedvenc szerzője, Hannah Arendt, aki – mint írta róla – tisztában volt vele, hogy a jó dolgok ritkán fordulnak elő, és nem is tartanak soká. Mégis azt tekintette a politikai filozófia fő feladatának, hogy megmutassa: ezek közé a jó dolgok közé tartozik a közös politikai cselekvés öröme. És éppen abban leljük a legnagyobb örömet, ha olyan ügyekért szállunk harcba, amelyek – legalábbis kezdetben – nem ragadják magukkal a többséget.

Bence pontosan ily módon lelte örömét a politikában. Már marxista-ként is ellenzéke volt a kommunista rendszernek. Esze ágában sem volt, hogy a konszolidált kádárizmust, amelyben élete javát leélte, összemossa a sztálinista diktatúrákkal, hogy morális ítéletet mondjon azok fölött, akik megpróbáltak boldogulni benne. De ettől még szívből utálta. És örömet szerzett neki, hogy szembeszegülhet vele. Amikor a prágai tavasz elfojtását követő depressziós évek után úgy látszott, a lengyel események alapjaiban rendítik meg a kommunista rendszert, Bence – a meginduló szamizdatmozgalom és a kezdeti politikai tiltakozó akciók egyik szellemi vezetőjeként és szervezőjeként – elemében volt. Abban bízott, hogy a magyar ellenzék – ha pár év késéssel is – bejárja majd a lengyel utat, és fokozatosan egyre nagyobb teret hódít el a hatalomtól a demokratikus önrendelkezés számára. A lengyel puccs – 1981 decembere – után azonban úgy látta: erre többé nincs remény – és ez nagyon megrázta. Ezután Bence útja elvált a demokratikus ellenzék a *Beszélő* körül formálódó csoportjának útjától. Ez nehéz döntés lehetett. De Bence úgy látta, hogy ha az ellenzéki politika változatlanul a korábbi célokat követi, akkor elkerülhetetlenül egy elszigetelt, kicsiny és belterjes értelmiségi csoport belügye lesz, társadalmi hatás nélkül és mindazokkal a személyiségtorzító következményekkel, amelyek az összeesküvő politikai szekták történetéből ismeretesek. Gyakran idézte fel azt a képet, amelyet a prágai ellenzék belső viszonyairól Kundera festett *A LÉT ELVISELHETETLEN KÖNNYŰSÉGÉ*-ben – és ő nem akart ha-

sonló helyzetbe kerülni. 1982 és 1990 között néhány évet – megszakításokkal – külföldön töltött. Amikor itthon volt, olyan politikai tevékenységet folytatott, amelyről azt gondolta, kedvezőtlen időkben is értelmes célt követ: védelmet nyújtani a fenyegető represszió ellen. Megszervezte a Helsinki Jogőr nemzetközi emberjogi szervezet magyarországi fiáléját, barátjával, Hamburger Mihállyal bizottságot szervezett a Csehszlovákiában le tartóztatott Duray Miklós védelmére. Sok más politikai akcióban is részt vett, de politikai hazára ezután sohasem talált. „Én egy jobboldali szociáldemokrata volnék – mondta gyakran –, ha lenne Magyarországon szociáldemokrácia”, és – tegyük hozzá – ha egyáltalán értelmét látta volna, hogy ideológiákhoz keressen politikát. De korábbi tapasztalatai épp arról győzték meg, hogy ebből semmi jó nem származik. Az eszmék legfeljebb azt mondják meg, hogy mit ne tegyünk. A politika ezután kezdődik – vallotta.

A rendszerváltozás után rövid ideig a szomorú sorsú szociáldemokrata pártban működött, 1991 és 1994 között a Fidesz tanácsadója volt. Ezt a munkát nagyon szerette: úgy érezte, hogy olyan ragyogó, fiatal politikai tehetségekkel dolgozhat, akiket már nem nyomasztanak a múltnak azok a terhei, amelyeket a korábbi generáció hordoz. Amikor aztán kiderült, hogy mégsem oly könnyű megszabadulni ezektől a terhektől, végleg kiszállt a politikából. De ennek oka nem csak az volt, hogy a rendszerváltozás utáni politikai élet egyik áramával sem tudott az elvárt mértékben azonosulni. A filozófus feladata nem az – fejtegette egyik utolsó írásában –, hogy bozótvágó késsel törjön utat a politikum rengetegében, hanem hogy óvatosan kövesse az indákat. „*A bozótvágó és a politikus kezébe való* – folytatta. – *Bennem dolgozik a kísértés, hogy ilyen szerszámot ragadjak. De akkor – tudom – magam is dzsungelharcossá válok.*” Ehhez azonban nem volt meg benne sem a tehetség, sem a készség. Ily mértékű azonosulásra alkalmatlan volt. Nem tudott lemondani arról, hogy hihetetlen éleslátással azonnal észrevegye: mi és kik vannak a szövegek mögött, és nem volt képes megállni, hogy ezt – látható élvezettel – ki is mondja. A politikában – akárcsak a köznapokban – pillanatok alatt átlátott az önideológiákon, a moralizáláson és a magasaróptú eszmefuttatásokon, amelyek sokszor nagyon is kézzelfogható, kicsinyes célokat lepleztek. „Egy Tartuffe” – szokta megvetően mondani, ha ilyesmivel találkozott. A politikai cselvetés és a kis köznapis tiklik inkább szórakoztatták – a „tartuffködés”-t ellenben utálta, soha nem nézte el, és soha nem hagyta szó nélkül. Nem csoda, hogy nem kapkodtak érte a pártok, a politikai szervezetek – és hogy a köznapis életben is jócskán voltak olyanok, akik tartottak éles nyelvétől. Őt viszont ez sosem zavarta abban, hogy habozás nélkül kimondja, amit gondol: „lehet, hogy kveruláns vagyok – mondta nemrég –, de ez legalább konzerválja az agyműködést”.

Bence édesapja a munkaszolgálatban halt meg. Nagyszüleit mellőle lőték a Dunába – őt nem találta el a felnőttekre irányított sortűz, a hároméves gyerek a rakparton bolyongott, amíg tisztességes emberek föl nem szedték, és el nem rejtették. Több mint elég, hogy valaki számára a zsidóság ne pusztá családtörténeti adat legyen. Bence, bár nem vallásos, de öntudatos zsidó volt. Foglalkoztatta az a kérdés, hogy ha valaki zsidó, mennyi-

re és hogyan vegyen részt a magyar politikában. Dühöngött, ha ezt a kérdést az emancipáció és az asszimiláció korából származó közhelyekkel akarták elhessenteni, azzal, hogy ma már ez nem számít. Ezt a magatartást kártékonynak tartotta, rövidlátó menekülésnek egy olyan kínos probléma elől, amellyel minden zsidónak, ha Magyarországon politikába ártja magát, szembe kell néznie. Ő nem félt sem a kérdéstől, sem a szembenézés-től: ezért is mozgott természetesen szinte minden politikai közegekben.

Ha időmérleg készült volna életéről, valószínűleg azt mutatná, hogy Gyuri ideje nagy részét íróasztalok mellett töltötte. Aszkéta azonban nem volt. Szeretett szerepelni és sikert aratni. Szerette a nagy vacsorákat, a jó italokat és a finom szivart, a jó regényeket és a krimiket, a poénos történeteket és a zaftos pletykákat. Hosszabb kirándulásra ugyan csak úgy ment, hogy vitt magával néhány könyvet, de a nagyvárosokat élvezte. Csapot-papot, munkát-élvezetet, mindent otthagyt az azonban kislfia, Ádám kedvéért. A vele töltött idő volt ugyanis a legnagyobb élvezet. Közben – személyiségének ironikus felét működtetve – folyton kifejezésre juttatta: régebben el sem tudta volna képzelni, hogy ilyen érzelmekre is képes. Nem készült meghalni – legalább addig szeretett volna élni, amíg végigjárják a közös utat, aminek Marival nekifogtak, amíg Ádámot felnevelik.

A közhely, hogy nagyon fog hiányozni a világból, ebben az esetben konkrét hiányokról szól: sokkal gyakrabban nem fogjuk tudni, mint eddig, hogy mi is most az igazi kérdés. Dühöngeni és nevetni eztán is fogunk, de nem olyan jóízűen, mint vele.

Kovács András